

ȘTEFAN S. GOROVEI

FEUDELE ARDELENE ALE LUI ȘTEFAN CEL MARE. OBSERVAȚII PE MARGINEA IZVOARELOR

Împrejurările istorice de ordin general în care se plasează cercetarea de față sunt îndeobște cunoscute. În a doua jumătate a deceniului nouă al veacului al XV-lea, regele Matias al Ungariei a „dăruit” lui Ștefan două cetăți în Transilvania, Ciceul și Cetatea de Baltă, ca despăgubire pentru Chilia și Cetatea Albă, pierdute în vara anului 1484, și ca să nu se îndepărteze de alianța cu regatul ungar: „*Castra Cziczso et Kikellewar in partibus regni Transsilvanis existentia pro Killya et Nester Alba, per Turcas occupatis, data...*”, spune un document (1540), „*ne post amissas Kylye et Nezhthermalba a corona deficeret*”, adaugă un altul (1528)¹. Data exactă a acestei donațiuni nu este cunoscută, dar trebuie să se admită că nu numai anul 1484 iese din discuție, dar chiar și 1485 și cel puțin o bună parte din 1486 nu sunt de luat în seamă, întrucât reprezintă tocmai intervalul când domnul Moldovei căutase sprijinul regelui Cazimir al Poloniei, revenind sub suzeranitatea acestuia, prin jurământul de la Colomeea; în noiembrie 1485, în zilele luptei de la Cătlăbuga, regele Matias scria din Viena (unde intrase triumfal la 1 iunie) principilor Imperiului, protestând cu vehemență împotriva acestui act². Câțiva ani mai târziu, în iulie 1489, va fi rândul lui Cazimir să se plângă papei Inocențiu al VIII-lea că regele Ungariei îi răpise vasalul. În acest interval s-a produs restabilirea relațiilor lui Ștefan cu Matias și, implicit, donarea cetăților ardeleni.

În stadiul actual al cunoștințelor, pare foarte plauzibilă conexarea acestui eveniment cu încheierea păcii moldo-otomane și a celei ungaro-otomane. Cred în această conexiune, întrucât o sugerează însăși succesiunea cronologică a faptelor. În vara anului 1486, regele Matias era în tratative intense cu emisarii Porții; la 9 iulie, au fost stabilite, la Pécs, după discuții care au durat 17 zile, condițiile preliminare încheierii păcii, lăsându-se un răgaz de șase luni „pentru rezolvarea câtorva incidente”³. Tocmai în timpul tratativelor de la Pécs și tocmai în legătură cu veștile despre ele, se menționează – la 6 iulie 1486 – nemulțumirea domnului Moldovei față de neinclusiunea cetăților sale în armistițiul ungaro-otoman, precum

¹ Andreas Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapesta, 1914, p. 172, nr. 130 (1528) și p. 304, nr. 264 (1540).

² N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1897, p. 103–106 (v. și p. 106, nota 2); Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, II, 2, p. 291–293.

³ Nagy Pienaru, *O misiune diplomatică otomană în Ungaria (1486)*, în **RI**, XIII, 2002, 3–4, p. 144.

și despărțirea sa de regele Matias⁴. Pare puțin probabil că regele Ungariei să fi putut dobândi o pace stabilă cu sultanul, menținând pretențiile sale asupra cetăților cucerite de turci la 1484. În același timp, însă, nici nu putea ajunge la pace recunoscând, din proprie inițiativă, stăpânirea turcească asupra cetăților, atâta timp cât Moldova însăși nu accepta noua stare de lucruri. Cu alte cuvinte, era necesar ca mai întâi domnul Moldovei să reglementeze raporturile sale cu Poarta – acceptând, astfel, implicit, noul statut al cetăților – pentru ca, mai apoi, regele Ungariei să poată obține înnoirea armistițiului.

Este posibil ca, în *acest context*, regele Matias să fi aruncat în balanță un argument greu, pentru a-l determina pe domnul Moldovei, pe de o parte, să revigoreze alianța cu el și, pe de altă parte, să accepte pierderea Chiliei și a Cetății Albe. Acest argument a fost promisiunea de a-i ceda, ca feude personale, Ciceul și Cetatea de Baltă⁵. Mai multe surse arată că mobilul acestei donații a fost de a preveni ruperea legăturii dintre Ștefan și regele Ungariei⁶. Data acestei donații nu este cunoscută, istoricii acceptând, însă, îndeobște, anul 1489⁷. Mi se pare, însă, mai probabil că numai asigurat de o asemenea „despăgubire” – deosebit de importantă prin semnificație și consecințe – și având în vedere și atitudinea regelui Poloniei, limitată la platonice proteste diplomatice (în paralel cu tatonări pentru încheierea păcii), Ștefan a putut accepta să facă pasul pe care sperase să-l evite: a trimis la Poartă un sol, care, predând haraciul, s-a întors cu cuvântul de pace al sultanului; or, acest eveniment s-a petrecut în *toamna anului 1486*⁸. Foarte

⁴ Scrisoarea lui Iulius Caesar Valentinus, din 6 iulie 1486, trimisă din Zagreb ducelui Ferrarei, Hercule d'Este; cf. I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 119 și nota 1; Nagy Pienaru, *op. cit.*, p. 146; idem, *Confruntare și diplomație la Dunăre. Tratatetele de pace otomano-ungare încheiate de Bayezid II și Matia Corvin*, în **RI**, XIV, 2003, 3–4, p. 187.

⁵ Victor Motogna, *Stăpânirea lui Ștefan cel Mare asupra Ciceului*, în **RI**, 1922, VIII, p. 128–136.

⁶ Cf. I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 202–204 (nota).

⁷ Propunerea lui I. Ursu, *op. cit.*, p. 202, preluată de istoriografia românească, dar nu prin raportarea la acest istoric, ci la Constantin C. Giurescu, întrucât el a popularizat-o prin a sa *Istoria românilor*. S-au propus și alte datări, în afară de cea a lui Victor Motogna (*op. cit.*, p. 134), anul 1484, care nu mai poate fi susținută: 1487–1489 (Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare*, București, 1978, p. 8), circa 1486, în legătură cu pacea moldo-otomană (Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, I, București, 1988, p. 145), „prin 1486” (Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440–1514*, București, 2000, p. 233) sau „după 1486 (începerea tratativelor de pace moldo-turce), mai probabil în preajma anului 1489” (Ioan-Aurel Pop, *Relații între Transilvania și Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare*, în **AMN**, 31, 1994, 2, reluat în volumul *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalț Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 429).

⁸ În privința datării acestui eveniment – a cărui plasare în anul 1486 pare să nu mai întâmpine nici o opoziție între istoricii români – se ajunge, încet, la o limpezire, care înseamnă, de fapt, revenirea la aceea propusă, demult, de Nicoară Beldiceanu: **octombrie 1486**. Datarea mai timpurie, în primăvară, nu se mai poate susține, în urma studiilor istoricului Nagy Pienaru. Pentru **octombrie 1486** – v. Nicoară Beldiceanu, *Die Feldzug Bajezid's II. gegen die Moldau und die*

curând⁹, a trebuit să urmeze și restabilirea relațiilor Moldovei cu Ungaria și, implicit, trecerea Ciceului și a Cetății de Baltă în mâinile lui Ștefan ca feude personale¹⁰ și ca despăgubire pentru pierderea Chilie și a Cetății Albe.

Cele două castele cu domeniile lor însemnau un teritoriu întins, cu multe

Schlachten bis zum Frieden von 1486, prezentată ca teză de doctorat în 1955 la München (sub conducerea renumitului turcolog Franz Babinger) și rămasă, din păcate, nepublicată; idem, *La Moldavie ottomane à la fin du XV^e siècle et au début du XVI^e siècle*, în **REI**, XXVII, 1969, 2, p. 244–245 și nota 8; autorul a păstrat această datare până în ultima sa lucrare consacrată relațiilor moldo-otomane, din 1992: Nicoară Beldiceanu-Nădejde, *Știri otomane privind Moldova ponto-dunăreană (1486–1520)*, în **AIIX**, XXIX, 1992, p. 86, 94, 99–101, 104. În istoriografia din România: Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii”*. *Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*, în **AIHAI**, XVII, 1980, p. 643–645, 666–667; idem, *Pacea moldo-otomană din 1486. Observații pe marginea unor texte*, în **RdI**, 35, 1982, 7, p. 807–821 (reluat în volumul *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, p. 496–515); idem, *La paix moldo-ottomane de 1486 (Quelques observations en marge des textes)*, în **RRH**, XXI, 1982, 3–4, p. 415–421. Pentru **aprilie 1486** – v. Tahsin Gemil, *Observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotarului dintre Moldova și Imperiul Otoman (1486)*, în **RA**, 1983, 2, p. 117–128 (p. 124: „Momentul propriu-zis al încheierii oficiale a păcii credem că a fost în aprilie 1486”); versiunea franceză: idem, *Quelques observations concernant la conclusion de la paix entre la Moldavie et l’Empire Ottoman (1486) et la délimitation de leur frontière*, în **RRH**, XXII, 1983, 3, p. 225–238 (v. p. 235). Ulterior, ipoteza a fost înfățișată ca o certitudine absolută: idem, *Români și otomani în secolele XIV–XVI*, București, 1991, p. 153; pentru **mai–iulie 1486** – v. Nagy Pienaru, *Tratatul de pace moldo-otoman (1486)*, în volumul *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, București, 1998, p. 301–302. Cercetările continuate de istoricul Nagy Pienaru (menționate *supra*) conduc, însă, până la urmă, tot către toamna anului 1486 – cf. Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 241.

⁹ Pentru a păstra toate precauțiile necesare, am în vedere anii 1487–1488; cred că există temeiuri pentru a ne orienta spre prima parte a acestui interval, însă nu este aici locul pentru a le discuta. Oricum, în 1486, când Dieta regatului polon s-a întrunit la Piotrków, Ștefan și-a trimis solii acolo, exercitându-și astfel dreptul (și datorita) sa de vasal al Coroanei: acestor soli – „*nunciis domini Palatini Valachie ad Regiam Maiestatem in convencionem pyetrkoviensem euntibus*” – li s-au dat provizii la Liov (N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, București, 1913, p. 318–319, nr. LXXXIX). Nu cunosc, din păcate, data exactă a întrunirii Dietei la Piotrków în 1486, iar extrasul din socotelile liovene, publicat de N. Iorga, nu este datat decât „[1486]” !

¹⁰ După istoricul Radu Constantinescu, „actul de cesiune [a cetăților – *n. ns.*] se încheie îndată după căsătoria lui Alexândrel cu fiica magnatului maramureșean Drăgfi Bertalan (1489), moștenitorul lui Ștefan luând simbolic în stăpânire feudele ardelene cu titlu personal”: Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 11. Pentru a susține această afirmație, autorul citează (p. 133, nota 39) *A Csiki Székely Krónika*, ed. L. Szádecy, Budapesta, 1905, p. 132 – unde se spune: „*Ipse autem in terra sua spectabili honore confirmatur*” –, precizând că în această cronică evenimentul este greșit plasat „în 1496, anul morții lui Alexandru”. Nu am putut controla această informație (neafată, se pare, și în alte izvoare), respectiva cronică secuiască nefiindu-mi accesibilă. Pe de o parte, tocmai „căsătoria lui Alexândrel cu fiica magnatului maramureșean Drăgfi Bertalan” nu poate fi demonstrată; pe de altă parte, afirmațiile istoricului citat sunt de prea multe ori (și fără nici un avertisment) rezultatul unor interpretări proprii foarte... personale. Ca atare, până la verificarea izvorului menționat, nu mă pot bizui în nici un fel pe respectiva informație.

zeci de sate¹¹ – la care, prin cumpărături, se vor adăuga încă altele¹², ajungând la peste 100¹³ –, asigurând domnului Moldovei nu numai un refugiu pentru cazul când ar fi pierdut domnia, dar și un venit consistent și sigur. Ștefan își va exercita acolo puterea în limitele maxime îngăduite de rânduielele locului și ale vremii, ridicând biserici și sprijinind episcopiile de la Vad și Feleac, legate de Mitropolia Sucevei și a toată Moldovlahia¹⁴. Prin aceste domenii, Ștefan și urmașii săi imediați au putut avea o influență însemnată în masa locuitorilor români din Transilvania¹⁵, iar legăturile din domeniul ecleziastic sugerează existența unor proiecte chiar mai înalte, firești la urmașul unor neamuri de cnezi și voievozi maramureșeni.

A intrat, însă, domnul Moldovei în posesia castelelor și a domeniilor deîndată ce a refăcut alianța cu Ungaria ?

Nu s-a păstrat actul prin care regele Matias a făcut această *donatio*¹⁶, dar existența lui este mai presus de orice îndoială: o donație atât de importantă nu se făcea niciodată fără un act scris, beneficiarul neputându-se apăra de pretențiile altora doar prin invocarea cuvântului unui monarh. Pe de altă parte, în porunca dată de regele Vladislav, în 1492, pentru așezarea domnului Moldovei în stăpânirea

¹¹ În lucrările consultate, cifrele variază; astfel, Ion Sabău dă 39 de sate pentru domeniul Ciceului și șapte pentru cel al Cetății de Baltă (Ion Sabău, *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în volumul *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 238); David Prodan – 63 de sate pentru Ciceu (David Prodan, *Domeniul Cetății Ciceu la 1553*, în **AIAC**, VIII, 1965, p. 73–113); Alexandru Găină – 50 de sate pentru Ciceu și aproape 10 pentru Cetatea de Baltă (Alexandru Găină, *Legături bisericești și culturale între Transilvania și Moldova pe timpul lui Ștefan cel Mare (1457–1504)*, în **MA**, XX, 1975, 11–12, p. 868–869; reluat în volumul *Ștefan cel Mare și Sfânt. Biserica. O lecție de istorie*, carte tipărită din inițiativa și sub îndrumarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 187–188); Radu Constantinescu menționează „vreo 55 de sate” pentru Ciceu și vreo 43 pentru Cetatea de Baltă (Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 11 și 19–20), cifre preluate și de Ion Toderașcu (*op. cit.*, p. 145–146), precum și de Ioan-Aurel Pop (*op. cit.*, p. 428), în vreme ce Ioan Drăgan indică 55–60 de sate pentru domeniul Ciceului și circa 40 pentru acela al Cetății de Baltă (Ioan Drăgan, *op. cit.*, p. 143, 233). V. și Fr. Kiss, *Posesiuni moldovenești în Transilvania (sec. XV–XVI)*, în **SAI**, XXX–XXXI, 1975, p. 13–24.

¹² Cf. Ion Sabău, *op. cit.*, p. 238–239 (documentele sunt publicate de Andreas Veress, *Acta et epistolae...*).

¹³ Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, p. 429.

¹⁴ Alexandru Găină, *op. cit.*, p. 869–871; Ion Toderașcu, *op. cit.*, p. 149; Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, p. 430; Marius Porumb, *Ștefan cel Mare și Transilvania. Legături culturale și artistice moldo-transilvane în sec. XV–XVI*, Cluj-Napoca, 2004, p. 18–25. V. și Al. Simon, *Feleacul medieval. Comunitate românească și reședință ecleziastică*, în volumul *Confesiune și cultură în Evul Mediu. În onorom Ion Toderașcu*, studii reunite de Bogdan-Petru Maleon și Alexandru-Florin Platon, Iași, 2004, p. 120–130.

¹⁵ Cf. Ion Toderașcu, *op. cit.*, p. 144–147; Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, p. 429–431.

¹⁶ Cf. Ion Toderașcu, *op. cit.*, p. 145: „Actul regal de concedare, dacă a existat, nu ne este cunoscut”.

domeniilor¹⁷, formula *nova donatio* implică tocmai existența privilegiului anterior, pe baza căruia a fost eliberat unul nou.

Nu numai că actul regelui Matias s-a pierdut, dar nici nu avem vreo altă știre despre situația feudelor ardeleni până la 1492, adică tocmai după vreo patru ori cinci ani de la atribuirea lor, fie și numai nominală. Cea dintâi mențiune certă despre domnul Moldovei ca deținător al acestor feude datează din 18 aprilie 1492. La acea dată, conventul de la Cluj-Mănăstur a fost împuternicit de rege să așeze pe Ștefan și pe Alexandru la Ciceu și Cetatea de Baltă ca stăpâni legitimi ai castelelor, precum și ai tuturor orașelor, satelor, posesiunilor și drepturilor, terenurilor și dărilor care țin de ele. Toate acestea, Ștefan le primise din mâinile răposatului rege Matias („*a manibus eiusdem condam domini Mathiae regis*”) ca răsplată pentru „strălucita lui credință și meritele slujbelor sale credincioase” (*praeclaram illam fidem et fidelium obsequiorum merita*) și le-ar fi ținut, de atunci și până în acea zi, în pașnică și liniștită stăpânire, beneficiind acum de o confirmare, cu titlul de „*nova donatio*”, împreună cu „*Magnificus Alexander, filius eius*”¹⁸, moștenitorul prezumtiv al tronului. Punerea în posesie s-a făcut la 4 octombrie 1492, înregistrându-se protestele unor nobili ardeleni, din familii însemnate (Bethlen, Pongracz), care știau că au drepturi în acele locuri¹⁹.

Aceste proteste, ca și judecățile care au mai urmat câțiva ani, par să sugereze cu putere faptul că, *până în 1492, Ștefan nu a stăpânit efectiv Ciceul și Cetatea de Baltă cu domeniile aferente*, ca și cum actul donativ al regelui Matias nu ar fi fost pus în practică și executat îndată după emiterea lui. Și, ceea ce este încă și mai ciudat, această executare nu s-a făcut nici în primii doi ani ai noii domnii.

O asemenea situație nu poate fi corespunzătoare realității: nu era domnul Moldovei omul care să nu ia de îndată în stăpânire ceea ce era sau devenise bunul său propriu, și să aștepte câțiva ani pentru executarea unui act de donație.

Cred că explicația este cu totul alta.

În colecția sa de documente, Andrei Veress a publicat, imediat după porunca trimisă de regele Vladislav conventului din Cluj-Mănăstur, la 18 aprilie

¹⁷ V. *infra*.

¹⁸ Andreas Veress, *op. cit.*, p. 43–44, nr. 39. Documentul este datat „*feria quarta proxima ante festum resurrectionis Domini*”. Întrucât, în 1492, Paștile au fost la 22 aprilie, miercuri imediat premergătoare este, în adevăr, 18 aprilie. Cu toate acestea, un rezumat al documentului a fost publicat sub data de 7 iunie 1492 (Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, II, 2, p. 327), preluată apoi în unele studii istorice (v., de exemplu, Ion Sabău, *op. cit.*, p. 237; Ion Toderașcu, *op. cit.*, p. 145). Același document apare citat și cu alte date, precum 18 martie (Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 20), 21 martie (Vasile Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, în idem, *Studii de istorie medievală și modernă*, ediție îngrijită de Lucian Nastasă, București, 1990, p. 185) și 25 aprilie (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 272). După părerea lui N. Grigoraș, regele Vladislav al II-lea i-ar fi confirmat încă din 1491 lui Ștefan și fiului său, Alexandru, stăpânirea asupra celor două cetăți (N. Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1982, p. 232).

¹⁹ Andreas Veress, *op. cit.*, p. 45, nr. 39.

1492, încă un act relativ la aceeași problemă – a feudelor lui Ștefan²⁰. Documentul este nedatat și nu are nici numele emitentului, însă, în funcție de documentul precedent, editorul l-a așezat și pe acesta sub aceeași dată, pusă între paranteze drepte – „[Buda, 18 aprilie 1492]” – și l-a atribuit tot regelui Vladislav: „*Wladislaus II. Rex Hungariae pro Stephano vaivoda Moldaviae*”. Regestul actului sună așa: „*Donatio proventus castrorum [Csicsó et Kükülövár] vitae comite*”. Această ultimă mențiune mi-a atras atenția și m-a îndemnat să citesc cu toată grija documentul din care lipsesc nu numai numele emitentului și data, dar chiar și numele cetăților. Iată-i cuprinsul:

„Nos etc. Memoriae commendamus etc. Quod nos debitum habentes respectum ad praeclaram fidem illam ac fidelitatem, quam fidelis noster Spectabilis et Magnificus Stephanus waywoda Terrae Moldaviae, Sacrae imprimis huius regni nostri Hungariae coronae ac Maiestati nostrae exhibuit et impendit atque in omni rerum suarum statu et conditione observaturum sese promisit, universos proventus nostros, qui nobis de pertinentiis castrorum suorum t. et t. vocatorum in partibus regni nostri Transsilvanensis habitorum ordinaria lege et consuetudine devenire deberent, eidem vitae suae comite duximus penitus et per omnia relaxandum, atque in subsidium suum conservationemque eorundem castrorum suorum libero iure tempus infra remissum deputandum; immo relaxamus et deputamus per praesentes. Quo circa vobis fidelibus nostris Magnificis t. waywodae praedictarum partium regni nostri Transsilvanarum et comitibus Siculorum nostrorum eiusque vicewaywodis ac vicecomitibus Siculorum nostrorum, item dicatoribus praedictorum proventuum nostrorum ordinariorum partibus in eisdem pro tempore constitutis firmiter praecipimus et mandamus, quatenus a modo deinceps huiusmodi proventus nostros ordina//rios ex pertinentiis dicatorum castrorum t. et t. dicare et exigere dicarique et exigi facere nullo modo praesumatis, sed eosdem eidem Stephano waywodae hominibusque suis per ipsum ad hoc deputatis per universum tempus vitae suae libere et sine omni impedimento et contradictione exigendos et colligendos relinquere. Datum”.

Deși i-a făcut regestul menționat, experimentatul editor care a fost Andrei Veress nu pare să fi acordat atenție unor elemente care deosebesc fundamental acest act de porunca regală din 18 aprilie 1492.

În actul discutat, beneficiarul este numai „*Spectabilis et Magnificus Stephanus waywoda Terrae Moldaviae*”, iar obiectul îl constituie „*proventus*”,

²⁰ *Ibidem*, p. 45–46, nr. 40.

adică roadele sau recoltele produse de pământurile care țineau de cele două cetăți ale domnului moldovean, și care roade, în chip legal și după obicei, se cuveneau regelui: „*universos proventus nostros, qui nobis de pertinentiis castrorum suorum t. et t. vocatorum in partibus regni nostri Transsilvanensis habitorem ordinaria lege et consuetudine devenire deberent*”. Numai acest „*proventus*”, cules până atunci de rege, este cedat acum domnului Moldovei și numai pentru durata vieții sale: formula „*vitae suae*” se repetă de două ori, a două oară cu toată limpezimea posibilă, *per universum tempus vitae suae*, „pentru toată durata vieții sale”.

Spre deosebire de acest act, porunca regală din 18 aprilie 1492 are în vedere nu numai pe domn, dar și pe fiul său, Alexandru, și încă și pe toți moștenitorii și urmașii lor: „*memorato Stephano vaivodae ac per eum Magnifico Alexandro, filio eiusdem ipsorumque veris haeredibus et posteritatibus universis*”²¹. Ceea ce în actul nedatat se înfățișează ca o cedare (arătată de folosirea verbului „*relaxo*”) cu caracter viager („*per universum tempus vitae suae*”) doar a uzufructului („*proventus*”) către o singură persoană, în actul datat este o proprietate deplină, cu caracter perpetuu, aparținând domnului Moldovei, fiului său și urmașilor lor. **Deosebirea este fundamentală** și mi se pare că nu trebuie să stăruim pentru a dovedi că cele două acte nu pot avea aceeași dată și, mai mult, nu pot aparține nici măcar unui interval scurt de timp.

De fapt, ce este acest document, care trece de obicei neobservat și de care nu pare să se fi „împiedicat” nici unul dintre istoricii, mai vechi sau mai noi²², care au scris despre feudele ardelene ale lui Ștefan cel Mare ? Mențiunea foarte sumară a editorului arată că nu avem de-a face cu originalul, și nici măcar cu o copie a sa, ci doar cu o **mostră de formular diplomatic**, ceea ce explică omisiunile menționate (numele emitentului, data, numele cetățitorilor). Textul a fost recuperat de Andrei Veress dintr-o veche culegere de asemenea formulare, alcătuită de Nicolaus Olachus și aflată în biblioteca unei mănăstiri: „*Liber formularum archiepiscopi Nicolai Oláhi, fol. 19. Bibliotheca conventui de Jászó Ms. No. 78*”.

În chip evident, actul nedatat este anterior celui din 18 aprilie 1492. Această certitudine, împreună cu deosebirile fundamentale dintre cele două texte, obligă la o reconstituire a faptelor mult mai nuanțată decât cea de până acum.

Astfel, trebuie să se pună mai întâi întrebarea: actul nedatat aparține regelui Matias sau regelui Vladislav ? În primul caz, ar data din anii c. 1487–1490, în al doilea caz, ar data din anii 1490–1491.

²¹ *Ibidem*, p. 44, nr. 39.

²² Cea mai recentă abordare a subiectului – Nicolae Edroiu, *Transylvanian Possessions of the Wallachian and Moldavian Princes (the 14th–16th Centuries). Political-Social and Cultural-Historical Significance*, în *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, volum editat de Petronel Zahariuc și Silviu Văcaru, Iași, 2003, p. 185–195 – aduce, pentru perioada în discuție, numai informația generală cunoscută.

Dacă emitentul ar fi regele Vladislav, ar trebui să admitem că Matias a cedat lui Ștefan doar cetățile, iar Vladislav, într-o primă etapă, a adăugat venitul recoltelor, iar apoi a adăugat cetăților și stăpânirea efectivă a domeniilor, extinzând efectul acestei donații, de la Ștefan singur pe durata vieții sale, la Ștefan și toți succesorii și moștenitorii săi, *in perpetuum*.

Dacă emitentul ar fi regele Matias, ar însemna că actul respectiv ar fi un fel de completare a donației inițiale, întrucât în act Ștefan apare ca fiind deja posesorul cetăților („*de pertinentiis castrorum suorum [...] in partibus regni nostri*”); în acest caz, ar trebui să presupunem existența încă a unui act, care a produs extinderea menționată.

Cu alte cuvinte, indiferent de emitenți, au existat cel puțin cinci etape cu cinci documente corespunzătoare:

1) **atribuirea cetăților**, de către regele Matias, lui Ștefan singur (probabil în uz viager) – *act necunoscut*;

2) **cedarea veniturilor domeniilor aferente**, tot către Ștefan singur, și tot cu titlu viager – actul cunoscut din *Liber formularum* a lui Olachus;

3) **extinderea donației**, pentru a include și domeniile aferente, către Ștefan și fiul său – *act necunoscut* (poate chiar *două acte succesive*, pentru fiecare chestiune în parte);

4) **nova donatio** a regelui Vladislav, pentru Ștefan și Alexandru – *act necunoscut*;

5) **punerea în posesie** – *actul cunoscut, din 18 aprilie 1492*.

Odată evidențiate aceste detalii, se poate constata că indicii în favoarea lor se află chiar în porunca regală din 18 aprilie 1492.

Mai întâi, se vede că a mai existat încă cel puțin un document de la regele Vladislav; monarhul poruncește să se facă punerea în posesie „în tăria altor scrisori ale noastre”, care conțineau „titlul noii noastre donațiuni”: *novae nostrae donationis titulo, vigore aliarum litterarum nostrarum*.

Pe de altă parte, regele Vladislav lasă să se înțeleagă că el nu a făcut altceva decât a înnoit donația predecesorului său: „*quo eadem a manibus praefati condam domini Mathiae regis habuit et tenuit, et quo etiam nostrae Maiestatis incumbit collationi*”.

Cu aceasta, rămâne neclar numai dacă extinderea donației către Ștefan și toți urmașii săi a fost opera regelui Matias sau a regelui Vladislav; însă cred că devine limpede că cel puțin atribuirea uzufructului domeniilor din jurul cetăților a fost înfăptuită tot de Matias. Ca atare, cred că actul fără emitent și fără dată, copiat de Andrei Veress din *Liber formularum* a lui Olachus, a ieșit din cancelaria regelui Matias.

Așa stând lucrurile, cred – mai departe – că Matias a cedat lui Ștefan cel Mare, cu prilejul reluării raporturilor dintre ei pe baza tratatului din 1475, cele două cetăți; momentul ar putea fi **1486 sau 1487**. Ulterior, i-a cedat dreptul de a culege

roadele de pe domeniile cetăților, ca să-i fie de ajutor și pentru păstrarea ziselor cetăți („*in subsidium suum conservationemque eorundem castrorum suorum*”). Acest pas trebuie să se fi produs în preajma morții regelui (care se afla la Viena, unde l-a și ajuns sfârșitul vieții) și probabil că hotărârea nu a mai apucat a fi pusă în practică din pricina luptelor pentru succesiune. Ca atare, nu a rămas nici o urmă în documente despre adunarea veniturilor de pe domeniile celor două cetăți.

Statornicirea relațiilor lui Ștefan cu regele Vladislav, în împrejurările cunoscute astăzi destul de bine datorită cercetărilor istoricului Șerban Papacostea²³, a avut, probabil, drept consecință, nu numai confirmarea donației regelui răposat, dar și extinderea ei, în sensurile arătate: pe de o parte, uzufructul s-a transformat în drept de stăpânire efectivă – porunca regală din 18 aprilie 1492 folosește cuvântul *dominium*: „*in dominium eorundem castrorum et cunctarum pertinentiarum suarum*”; „*in dominium eorundem et earundem*” – și, pe de altă parte, **uzul viager** s-a transformat în **stăpânire perpetuă și ereditară**.

De altfel, mi se pare foarte probabil ca aceasta să fi fost, de la început, însăși dorința lui Ștefan: stăpânirea personală, deplină și ereditară, pentru el și pentru urmașii săi. E ușor de înțeles că numai un asemenea statut îl putea face să se simtă *oarecum* despăgubit de pierderea cetăților pontice, asupra cărora avusese stăpânirea exclusivă și necondiționată. Cetățile ardelenne și domeniile lor – repede extinse prin cumpărături de la vechii stăpâni – au devenit *ocina* domnilor Moldovei sau, în limbajul documentelor vremii, „dreapta lor ocină din uric de danie și de cumpărătură”, *parte a Țării Moldovei*. Ca atare, numele celor două „feude” nu au împodobit niciodată intitulăția vreunui domn al Moldovei, de la Ștefan cel Mare până la Petru Rareș, ceea ce le deosebește categoric de feudele ardelenne ale domnilor munteni. Cu un asemenea statut, stăpânul Ciceului și al Cetății de Baltă era la adăpost de eventuale imixtiuni ale autorității regale sau a celei voievodale transilvănene, ceea ce explică mai bine și sensul, și împrejurările întemeierii Episcopiei de Vad – pe ocinile sale, pentru „moldovenii” săi de acolo.

Mi-ar plăcea să închei această cercetare deschizând drumul către o alta. Din Huși, la 17 decembrie 1487, Ștefan trimite brașovenilor o scrisoare scurtă, dar al cărei conținut arată că ea a fost dublată de un schimb de mesaje verbale, cu mult mai importante decât cuvintele scrise. Domnul confirmă primirea solului Nicolae, membru al conducerii Brașovului, din gura căruia a primit anumite vești pe care le-a înțeles „lămurit și clar” (*plane et clare inthelleximus*); prin același sol, comunica și el „anumite dorințe ale gândului nostru” (*quedam nostre mentis desideria*)²⁴. O

²³ Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului (poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în idem, *Evul Mediu românesc. Realități politice și curente spirituale*, București, 2001, p. 242–243, 251 (și documentul din anexă, p. 257–261), reluat în volumul *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, p. 476–477, 491–495.

²⁴ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 379, nr. CLXVIII.

solie purtată de un jurat al Brașovului, expusă domnului Moldovei „lămurit și clar” și căreia destinatarul i-a răspuns încredințând solului „anumite dorințe ale gândului nostru” (formulare absolut insolită), care trebuiau să fie cunoscute în Transilvania, nu putea să privească, desigur, o afacere mărunță de negoț sau datorii neachitate. Aduug imediat că intitulăția domnului pare disproporționată în raport cu cele câteva rânduri ale scrisorii: „*Johannes Stephanus woyewoda, Dei gracia dominus heresque Terre Moldavie*”. Folosirea lui **Io** (în forma *Iohannes*, **Ioan**) și mai ales a calificativului de **heres** (*moștenitor, domn ereditar*) sugerează importanța mai deosebită a misiunii pe care o acoperă mica scrisoare. Cercetarea *vocabularului politic* utilizat de Ștefan cel Mare în intitulățiile sale²⁵ arată că prezența titlului **heres** poate fi un indiciu pentru exprimarea poziției domnului în raport cu asigurarea succesiunii la tron și cu extinderea stăpânirii sale asupra unor noi teritorii. Se poate pune, deci, întrebarea dacă folosirea termenului **heres** într-o destul de stranie scrisoare către brașoveni, nu indică, în decembrie 1487, tocmai *proaspăta dobândire a feudelor ardelene*.

²⁵ Ștefan S. Gorovei, *Titlurile lui Ștefan cel Mare. Tradiție diplomatică și vocabular politic*, sub tipar (SMIM, XXIII, 2005). Trebuie să se observe că orice teritoriu adăugat de Ștefan stăpânirilor sale a devenit parte a Moldovei: la Crăciuna (1482) a așezat „pe pârcălabii săi, Vâlcea și Ivenco”, în cetățile ardelene a trimis pârcălabii (precum Bernaldinus, atestat la 1498), iar când a anexat Pocuția a pus acolo staroștii săi, căpitani de margine, pe boierii Hrincoșici și Clănău. Nu este, deci, o simplă preluare a unor ținuturi care să-și păstreze, în cadrul principatului moldav, autonomii sau administrații proprii, ci este mai degrabă o integrare deplină în Moldova: ținuturile respective devin Moldova ! Ceea ce noi numim „feude ardelene” nu au fost, de fapt, decât o extensie a Țării Moldovei peste munți – așa cum Moldova însăși nu fusese, spre mijlocul veacului al XIV-lea, decât o extensie a Maramureșului. Este un alt mod de a gândi expansiunea teritorială. Anterior, anexarea Parathalassiei fusese „anunțată” prin menționarea ținutului în intitulăția lui Roman I, apoi folosirea termenului s-a restrâns la domeniul ecleziastic și a încetat: Parathalassia a devenit o parte a Moldovei, ba chiar – precum va spune Ștefan însuși, la 1477 – „Moldova toată” !